

Å S K A N.

Vilka benämningar har man i Eder ort på åskan (åskan, goa, goffar, gogubben, tor, torn, tor-dön, tordån)?

Har man ansett det farligt att använda ordet åska, så att man där för använt några av ovanstående eller andra benämningar?

Hur bruka äldre personer uttrycka sig, när de tala om att åskan går (goa går, goffar åker, gubben åk, gogubben åk, gofarn går, gofarn slår, bullra tor, det torar)?

Ingår någon av ovanstående eller liknande benämningar på åska i något ortnamn i trakten? Ex.: "Tordutjärn. Marken däromkring känd för sin mottaglighet för åkslag. Myrmalm finnes i trakten" (Dal.) "Gofarmyra" (Ång.)

Finns dessa benämningar i överförd betydelse och i sammansättningar? Ex.: "Lort-gofar, person som släpper väder högljutt." "Du är en rikten lortgofar." (Dal.Ordb.)

Vad kallar man blixten (blixten, ljungelden, ljungningen, tor-elden, strålen)? Giv exempel på fraser sådana som: ljungningarna gick här, när ljungningen kom, det ljungar.

Vad kallar man de blixtrar som sensommartid kunna synas, men ej åtföljas av åskdunder (kornblix, kornbläck, mata-tor)?

Vilka föreställningar har man rörande kornblixternas natur och betydelse? Ex.: "Mata-Tor, åskgång i augusti, som tros 'mata' axen". (Nb.) - "Då kornblixtrar synas, mognar kornet." (Upl.) - "Sillblixter eller sillableke kallas kornblixtrar, som synas över sjön; tros orsakas av sillstim i vattenbrynet." (Öl.)

Hur uttrycker man det att åskan slår ned eller att den dödar någon? Ex.: "Ho ok åska ihäl", henne (åkte) slog åskan ihjäl. (Dal.)

Vilka benämningar har man på åskmoln (åska-torn, gobonna-torn, tors-hammare, gofar-gubben, åska-hattar)?

Vilka igenkänningstecken har man på dem? "Åskmoln gå i motvind."

Vilka föreställningar har man om åskans natur och beskaffenhet?

Vad tror man att åskan är för något? Ex.: "Dem säg, torn danna å ut o kör ve stenvagna danna, hä låt som e gäckeri" (Ång.) - "Nä, Tor, hömmen slog åska ihjäl, han va så käravulen, så an tyckte an skulle vara lika mäkti söm Gud, så an tjørde i kapp mä åskan, men han köm inte långt, inna an vart knäfft, inna åska slog ner å slog i jär'n. Nä, Tor, dä va e människa dä." (Vml.) - "De gamla lapparna trodde att åskan kunde tala. När åskan gick fram över himmelen sade de, att det var två gamla gubbar med långt vitt skägg, som hade var sin hammare och kämpade mot varandra." (Lapl.)

Har man hört talas om att åskan kunnat slå ned på en plats och ligga gömd där en tid för att först senare leva upp och förorsaka eldsvåda el.dyl.? Ex.: Åskan slog ned i ett hus och slog hjäl mannen; några dagar senare tog hustrun fram ett papper ur ett skåp; det fattade då eld; där hade åskan legat och lurat i åtta dar.

Hur har man trott sig kunna förutse annalkande åska? Vilka iakttagelser har man gjort, och vilka märken eller varsel har man haft? Ex.: "Stark hetta i slutet av lång torra lyktas ofta med tordön". - "När mjölken surnar fort, blir de åska" (Öl.) - Två personer rodde på

en sjö i skymningen. "Hastigt kommer framifrån vid sidan av ekan flytande på vattnet ett litet hus, en liten röd stuga. Hon strök tätt och hastigt förbi och försvann i diset utåt sjön. 'Va i Herrans namn vill detta förebuda', undrade vi. I detsamma skrall åskan till. Och det blev ett väder vars make jag aldrig upplevat."

Har det funnits några föreställningar om att åska kunna uppstå på grund av människors åtgärder eller förhållanden? Ex.: "På sommaren påstod man att åskan gick varje dag som liket stod obegravt (övejord). (Ögl.)

Har man hört talas om att åskväder eller åkslag kunnat framkallas därigenom att man blåst i pipor, nycklar el. dyl.? Har man trott det vara farligt att kasta vatten under åskväder? Varför?

Har man trott att vissa träd, växter, eller föremål ha dragit till sig åskan? Vad kallas de i så fall (åshedra, vådelästräd)?

Var man försiktig vid användande av virke från sådana träd? Ex.: "Åshedra nämndes ett träd ur vars stam en liten stam likasom snyltat sig ut och med uppåt. I ett sådant slog åskan företrädesvis ner. Virke därav fick inte användas vid husbygge, vid risk för våld. Den lilla stammen kallades eldgren."

På vilka olika sätt har man sökt skydda sig mot åskan? Hur har man ansett, att man själv borde förhålla sig under åskväder? Skulle man sitta tyst och inte yttra ett ord? Borde man läsa högt ur bibel eller psalmbok? Minns man några särskilda böner, som man brukat bedja när åskan gått? Skulle dessa böner uttalas vid viss tidpunkt under åskvädet, t.ex. mellan blixt och knall? Ansåg man det vara farligt att sova under åskväder? Har det hänt att man väckt de sovande barnen och låtit dem sitta uppe tills åskvädet var över?

Har man ansett det vara viktigt att under åskväder iaktta största möjliga stillhet? Ex.: "Under åska får man ej springa eller köra hårt, för att ej åskan skall slå ned." - Känner man till den föreställningen att åskan straffar den övermodige? Ex.: "När åskan gick skulle man inte skratta eller 'gäckas' åt den, ty då kunde hon lätt nog ta hämnd igen." (Häls.) - "Hä töl int gäckas int. Hä va två pojka o spele kort o åska gick o en a dem sa, "sle du hårt så sle ja hårt å dängt korte i bole o so seg'n ihop o va hälsleje" (ihjälslagen) (Ång.).

Ansåg man det farligt att gömma sig för åskan? Känner man till något fall, där åskan anses ha sökt upp den som gömt sig och straffat honom?

Brukar man, då åskvädet nalkas, stänga alla öppningar i huset, dörrar, fönster, spjäll? Varför?

Anser man det vara bra att ha elden i spisen brinnande eller brukar man släcka den?

Vilka åtgärder har man i övrigt vidtagit för att skydda sig mot åskan? (Obs! Moderna åskledaranläggningar lämnas helt ur räkningen!) Känner man till något fall, där man satt upp något slags stadigvarande skyddsanordning mot åska, t.ex. en stång med en vindflöjel överst och en krans på mitten? Har man trott att vissa växter kunde skydda mot åkslag, t.ex. "dunderlök" (Sedum telephium. Gotl.)? Var brukade man i så fall placera sådana växter (på taket, invid dörren, inomhus)?

fästad. Då hör hon plöteligt en röst som säger: "Släpp ner kjolen."
 Känner man till något bruk liknande följande: "När lapparna är ute i skogen, då åskan går, skär de ett kors i barken på ett träd." (Lappl.)

Har det förekommit att man ej byggt ett hus helt färdigt för att undgå åkslag? Ex.: "Vid G. brann ladugården två gånger och de byggde upp den igen. Se åskan slog ner i den. Och då sade byggmästaren till greven, att nu ska vi inte bygga ladugården färdig, för då slår inte åskan ner i den. Och nu fattas det litet i ett hörne. Och sen har ladugården stått". (Ögl.)

Ansåg man att eld av åkslag, vore särskilt svår att släcka? Vilka åtgärder vidtog man för att underlätta släckningen? Har mjölk kommit till användning? I så fall vad för slags mjölk? Har man hört talas om, att eldsvådan förorsakad av kornblixst ska släckas med enbart vatten, ej med mjölk?

Vad hade man att iaktta, första gången man hörde åskan på våren? Kunde man genom några åtgärder försäkra sig om hälsa eller lycka under den kommande tiden? Ex.: "Då en hör åska (goa) första gången under året, ska en rulla över rygg tre varv, så slipper en ryggvärk dät året." (Vgl.)

Vilka märken och tydor har man tagit av åskans uppträdande? Ex.: "Om åskan går mot norr eller väster, blir det vackert väder efteråt; går den söder- eller österut inträder köld och oväder." (Ång.) - "Åska på bar kvist betyder ofruktsamt år." (Gotl.) - "Om åska jick i maj, då va ett gott märke, då skaka ho öpp gräsrota, så då vart växtlit." (Nrk) - "När åskan går i augusti, komma många människor att dö." (Upl.) - "Åska kan ej gå i mer än tre väderstreck; går hon i fyra, blir det världens ände." (Vgl.) - "Åska under bröllop är ett dåligt tecken." (Dal.)

Vad anser man om åskans betydelse för fiskelyckan? Går det bra att fiska under och omedelbart efter åskväder eller tvärtom? Råda härvidlag olika förhållanden i fråga om skilda fisksorter? Ex.: Det är omöjligt att få fisk, då åskan går. (Ögl.) - Laxöring skall metas, då åskan går. (Ång.) - Omedelbart efter åskväder går ålen bra. (Gstr.) - Man metar under åskväder, ty råhanda, som förstört fisket törs ej ut då. (Vml.)

Vad berättar man om åskans inverkan på djuren i övrigt, särskilt kreaturen? Vidtogos några särskilda åtgärder för att skydda dem för åskan?

Har man hört talas om att åskan slår ihjäl troll, skogsrån, underjordiska väsen o. dyl.? Anför alla berättelser härom!

Känner man till följande sägner:

Under ett åskväder sitter en kvinna på stugtrappan och syr. Saxen har hon lagt bredvid sig på tröskeln. Då kommer en främmande kvinna och vill in, men hon kan inte för saxen utan ropar: "Tag bort saxen!" Då förstär bondkvinnan, att det är skogsrået som söker skydd, och låter saxen vara kvar. Rået springer sin väg men blir ihjälslaget av åskan.

En kvinna är ute och går under ett åskväder och har kjolen upp-

fästad. Då hör hon plötsligt en röst som säger: "Släpp ner kjolen." När hon gjort det, rullar det ut som ett klot ur kjolen, och i detta slår åskan ned. Ibland säges att det var ett skogsrå eller troll, som på detta sätt gömt sig i kjolen.

Under ett åskväder ser en kvinna ett litet barn sitta ute på marken. (Ibland sägs det, att barnet är naket.) Hon tar och kastar sin kjol över barnet och får sedan veta, att det är skogsrådet, som hon på detta sätt räddat undan åskan. Som tack får hon en gåva av rået.

Känner man till att de för åskan flyende trollen kunnat visa sig i annan gestalt än de här nämnda?

Har man hört talas om, att troll förklädda till brinnande nystan el.dyl. sprungit längs takåsarna, då åskan varit dem i hälarna?

På vilka sätt kunde man skydda sig mot trollen som flydde för åskan (genom att bära något föremål i fickan el.dyl.)?

Finnes även utan omedelbart sammanhang med de ovan relaterade sägnerna föreställningen, att man kunde skydda sig mot de för åskan flyende trollen genom att ordna sin klädsel på något särskilt sätt?

Har det hänt att man funnit föremål som man satt i samband med åskan? Vad kallar man sådana (åskvigg, åskevigg, åsnevigg, torsvigg, tornvigg, åskkil, torskil, åskärter, tornagel)? Beskriv om möjligt deras utseende!

Har man numera någon annan förklaring rörande dessa föremål (stenyxor, meteorstenar)?

Vilka föreställningar har man haft om deras egenskaper? Vartill har man använt dem?

Har man brukat ha åskvigg inne i stugan? I vilken avsikt? Hur ha de förvarats? Har åskviggen ansetts skydda huset i allmänhet eller i något visst avseende (mot åkslag, eldsvåda, trolldom etc.)? Eller har den trots bringa lycka, rikedom etc. till huset?

Har man brukat förvara en åskvigg i uthusen, stall, lagård, sädesbod el.dyl., och vad har man avsett därmed? Hur var den placerad?

Har det förekommit, att man brukat bära en åskvigg i fickan? Varför?

Har man använt åskvigg till bot för sjukdomar hos människor och djur? Hur har man därvid gått till väga? Ex.: "Små smulor av åskvigg avskavna och ingivna i mjölk, hjälpa för många sjukdomar." (Upl.) - "Åskeviggen användes om kreatur fingo juversjukdom. Man brukade bestryka det sjuka stället med den, 'varav bot alltid följt'."

Ha åskvigg kommit till användning vid eldsvådor eller svedning för att begränsa elden? Hur har man därvid gått tillväga?

Ha åskvigg ansetts kunna medföra jakt- eller fiskelycka?

Känner man exempel på att en åskvigg av sin ägare värderats mycket högt? Ex.: Vid arvskifte på 1840-talet hade arvingarna huggit en flintyxa i fyra delar och tagit var sin bit.

Vad har man kallat trä, som splittrats av blixten (tor-ve, tor-trä)? Har man trott att sådant trä varit särskilt värdefullt i något avseende? Ex.: "Då åska hadd slöjje ne i ett tre, så kalle dem hä för ett tor-tre. Å då dem hadd tann-värk, skull dem ta en sticka ur ett sånt tre å peta i tanna, så dem fick blo på sticka, å så skull dem lägg a unner en jordfast sten. Dill å mä mamma trodd på hanna så

ärfärlit." (Vb.) - "Om tjinna (kärnan) va skänd skull de ta tor-ve tur ett trä, där åska hadd slöj ner, e litta flis bar, å sätt i tjinna. Je feck e litta tjinn ta en gebb i S., å han sa, att då var tor-ve i 'a, se då se snart te å få smör ur dänna." (Vrml.)

Har man brukat ta vara på kolen efter en åskeldsvåda, och vad har man i så fall använt dem till? Kunde man bota sjukdomar med dem? Hur gick man därvid tillväga?

Har man tillmätt det regnvatten, som fallit under åskväder någon särskild egenskap eller betydelse? Har man använt det till något ändamål?

Känner man till några berättelser om att trollkunniga personer ansetts kunna förvandla andra människor till djur? Vilka var det som mest ansågs ha den förmågan (finnar, lappar, vissa trollkäringer)?

Vilken gestalt fick den förvandlade (varg, björn)? Hade man några benämningar på dylika djur (mankuse, vitvarg l. vittvarg, hamnbjörn)? Eller sade man endast om dem att de fingo gå varg, springa varg, löpa varg, skala varg, gå i björn eller något liknande?

Huru kunde de lösas från förtrollningen (genom att namnet nämnes, att de erhålla mat)? Återgiv de sägner, som man kan minnas om dylika förvandlade!

II. Förtrollning genom födelsen.

Har man talat om att en kvinna genom magiska åtgärder kunnat få lindrig förlossning? Vilka voro dessa åtgärder (beröras av någon, som skiljt orm och groda åt; famna ett gökträd och läsa Fader vår; lägga mannens byxor på henne; knyta omkring henne ett band, över vilket "skrea" /mask-skred/ gått; sätta värkarna på mannen eller något dött föremål o.s.v.)? Hade dylikt någon inverkan på barnet?

Kunde kvinnan genom i förväg vidtagna åtgärder på något sätt skaffa sig lindrig förlossning? Vilka medel troddes hon i så fall använda? Känner man till att kvinnor skulle ha brukat krypa genom fosterhinnorna från ett föt (fölehinna, fölhammel, mährhammel) eller något liknande? Vad trodde man att det hade för inverkan på barnet senare? Blev det på något vis omänskligt och underligt, eller undergick det vid vissa tider förvandlingar? Vad förvandlas det till?

Vilken benämning hade man på dylika förvandlade (mara, varuly, maruly, manuly e.d.)? Användes i detta fall även uttrycket gå mara? (Obs. att mara efterfrågas särskilt i avd. IV!)

Vilken gestalt troddes dylika förvandlade ha (hund, varg)? Gjorde de i sitt förvandlade tillstånd någon skada? Känner man till, att de i sin